

Refik Halid'in *Bugünün Saraylısı* Romanında Dil Algısı

Tevfik Turan, Hamburg

Refik Halid Karay 30/31 Mayıs 2009'da İstanbul'da düzenlenen "Unutulmuş Yazarlar Sempozyumu"nda anılan on dört yazardan biriydi. 1888'de doğan, 1909'da yazmaya başladıktan sonra Fecr-i Ati'ye katılan, ama asıl yazarlık ününü daha sonra çıkardığı ve yazılarıyla katıldığı mizah gazetelerinde kazanan, İttihatçıların Anadolu'ya, Cumhuriyet'in Türkiye dışına sürgün ettiği ve 1938'de aftan yararlanarak döndükten sonra bütün eserlerinin yayınlanmaya başlamasıyla şöhretini bir ölçüde sürdüren bu yazarın adını bugün de edebiyata meraklı hemen herkes gerçi bir şekilde bilir. Fakat 1965'te öldükten sonra Karay'a okurların duyduğu ilgi bir hayli azalmış, edebiyat eleştirisi ve bilimi alanında ise böyle bir ilgi uzun süre zaten hiç doğmamıştır.¹ Türkiye'ye dönüşünden sonra, 1939'dan 1947'ye kadar basılan külliyyatın ve yazarın 1965'te ölene kadar yazdığı yeni kitaplarının yayınlanışında 50'li, 60'lı, 70'li ve 80'li yıllarda belirgin bir duraklama olduktan sonra, ancak 1990 sonrasında bir canlanma görülür.² Karay üzerine yazılan ilk bağımsız incelemeler bu yıllarda yayınlanmış,³ gene bu yıllarda hakkında tek tük makaleler çıkmaya başlamıştır.⁴

¹ Kurdakul'un şu değerlendirmesi edebiyatbilimcilerin tutumunu özetler: "Refik Halid'in ülkeye dönüşünden sonra yazdığı - *Bu Bizim Hayatımız* (1950) dışındaki - romanlarda, daha geniş okura ulaşma amacıyla eski sanat beğenisinden uzaklaşarak, edebiyatımıza bir katkısı olmayan yapıtlar verdiği genellikle kabul edilmiştir.", bkz. Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı. Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul 1986, 310; Refik Halid Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, İstanbul 1950.

² Millî Kütüphane'de, Karay külliyyatının piyasaya çıktığı ilk on yıl olan 1939-1947 döneminde 23, bunu izleyen iki on yıl içinde toplam olarak ancak bir o kadar daha kitap daha kayıtlıdır: 1950-1957 arası 11, 1964-1967 arası gene 11 adet; bu durgunluk 70'lerde 16 ve 80'lerde 12 kitapla sürer. 1990-1999 arasında 23 kitapla başlayan canlanma 2000'den günümüze kadar 54 kitapla ilk elli yılın toplam kitap sayısına ulaşır; Millî Kütüphane: <http://mksun.mkutup.gov.tr> (28. 11. 2009).

³ Şerif Aktaş, *Refik Hâlid Karay*, Ankara 1986; Mehmet Nuri Yardım, *Refik Halid. Hayatı-Sanatı Eserleri*, İstanbul 1997; Nihat Karaer, *Tam Bir Mubalif: Refik Halid Karay*, İstanbul 1998.

⁴ Bkz. Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. 1923-1950*, Ankara 1993, 963-979; Taha Toros, *Mâzi Cenneti*, İstanbul 1998, 94-103; Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918). Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İstanbul 2004, 388-413; Aynur Koçak/Fulya Aliç, "Her Şeye Yabancı Olmak: Gurbet Hikâyeleri'nde Yabancılık Duygusu", in: Metin Turan (Hg.), *Kültür Ve Edebiyatta Göç Ve Göçmenlik. XV. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Sempozyumu*, Ankara 2009, 113-122. - Yukarıda sözü edilen sempozyumda Yusuf Çotuksöken'in Refik Halid üzerine sunduğu bildiri henüz yayınlanmamış görünüyor.

Karay'ın uzunca bir süre için unutulmaya yüz tutması gerek içeriklerinin, gerek dilinin eskimesiyle açıklanabilir. Bir zamanlar "İstanbul Türkçesini en iyi kullanan yazar", "yalnız Türk edebiyatının değil, Rus ve Amerikan edebiyatlarından sonra, hikâyecilikte cihan ölçüsünde ön planda bir yer işgal edebilecek bir hikâyecimiz", "kalemi de tebessümü kadar iğneli bir edip" olarak övülmüş⁵ ve iki ciltte topladığı hikâyeleri, on yedi romanı, dokuz cilt kapsayan gezi yazıları, anıları, makaleleri ve bir oyunuyla oldukça büyük bir eser ortaya koymuş olan bu yazarın alımlanma tarihi Türk edebiyat okurunun 1950'lerden bu yana geçirdiği gelişme açısından ilginçtir.

Refik Halid için, hazzın yazarıdır denebilir. Yukarıda sözü edilen talihsizliğinin bir sebebi de budur: Onun unutulmaya yüz tuttuğu dönemin edebiyatı artık hazzdan çok – gerek bireysel, gerek toplumsal – sorunlara odaklanan bir söylem geliştirmiştir. Zaten Refik Halid'in kısa süren talihi ise hazzın henüz yazılabilir olduğu bir döneme ucundan yetişmiş olmasındadır. Bu özellik daha *Memleket Hikâyeleri*'nin⁶ birer sinestezi yaşantısı içeren, görme, işitme, koklama duyularından gelen ince algıların bilinç öncesi duygu kalıntılarıyla kaynaştığı bölümlerinde kendini gösterir:

"Her tarafa taşkın bir şeftali rayihasının dolup sindiği durgun sıcak günlerde işsizler takım takım kasabadan inerler, ırmakta yıkandıktan sonra gelip gölgeli çimenlerde yatarlardı. Yüksek dallardaki fazla olgun, ballı şeftaliler saplarından kurtularak dolgun, yumuşak bir sesle yerlere, çimenler içine, yatanların üzerine mütemadiyen yavaş yavaş dökülürdü. (*Şeftali Bahçeleri*, 32)⁷ – Ateş gecesi köylüler toplanırlar, defne yığınlarının rayihalı alevleri üzerinden atırlardı; genç kızların zaten parlıyan mavi gözlerinde tatlı ateşin tatlı akisleri durgun denizlere vurmuş kandiller gibi tâ derinlerde oynar, kollarındaki cam bileziklerin renkleri tırnaklarını sedefledi. (*Yıldı Bir*, 110)⁸ – Onun gayet tatlı ve ahenktar bir lisanı, açıkça bir Türkçe ifadesi vardı. İki dizinin üzerine oturup [...] köylüye cana yakın, tahassürlü tiz sesi, az arapçalı ve gürültüsüz ifadesile nutka başlayınca dinleyen camilerde bu yolda vaiz edilmesine hayret ediyor, [...] bir vaızın esrarlı ve karanlık lezzetini bulamıyarak yeni yenilen bir yemeğin tadına bakar gibi bir onu, bir de kendini dinliyor, fakat bir müddet sonra, senelerden beri işitemediği bir ana sesine kavuşur gibi tâ kalbinden duyulu ve memnun zevkine varıyordu. (*Cer Hocası*, 137)⁹"

⁵ Gerek *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin, gerek *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*'nin önceki kaynaklara göre çok daha ayrıntılı olan Refik Halit Karay maddelerinde kaynak gösterilmeden anılan bu övgülerden ilkinin kime ait olduğu belirtilmemiş. İkincisi Halide Edip Adıvar, üçüncüsü Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dan aktarılıyor; *TDEA* (1982), 192-194; *TBEA* 576-579.

⁶ Kitap olarak ilk 1919'da, genişletilmiş basımı 1940'ta (?) yayınlanan bu eser yazarın bugüne kadar en sık basılmış kitabıdır – Refik Halid [Karay], *Memleket Hikâyeleri*, ilâveli ikinci basılış, İstanbul 1940 (?).

⁷ Refik Halid [Karay], *Çete*, İstanbul 1939, 32.

⁸ Karay, *Çete*, 110.

⁹ Karay, *Çete*, 137.

Duyular dünyasındaki bu gezintiler sık sık cinsellik alanına da girer. Yazarın daha ilk hikâyelerinde o dönemde benzerine rastlanmayan bir dolaysızlıkla ele alınan cinsellik ikinci sürgün döneminde yazdığı, 1939'dan sonra yayınlanmaya başlayan romanlarında gittikçe daha cüretkâr bir ifade kazanacaktır.¹⁰ Bir Kurtuluş Savaşı sahnesi üzerinde militarizmden ve nasyonalizmden uzak bir casusluk ve aşk hikâyesi anlatmasıyla ilginç bir roman olan *Çete*'nin esrarengiz kadın kahramanı, Özbek-Rus prensesi Nina – ki “Taze bir briyoş kadar ılık, yumuşak, iştihaverici, cilâlı bir güzellik”e sahiptir¹¹ – bir yandan bir Sovyet örgütü tarafından kovalanır, bir yandan Kuvay-ı Milliye ile Fransız birlikleri arasında bir çatışmaya sahne olan Anadolu’da arayacağı bir defineye ulaşmaya çalışırken, Beyrut’ta bir suarede şunları anlatır:

“İnsanın, tertemiz bile olsa yine yaşına, sıhhatine, bünye ve mizacına, esmerliğine ve sarışınlığına, moral ve fizik tahassüsüne göre bir kokusu vardır. Burası malûm. Fakat onlar haricinde de millî ve cinsî bir rayiha neşrederler. Bazı milletlerde bu rayiha pek ince, çekici ve mânalıdır. Bazılarında ise kaçırıcı, yahut da sadece şiirsiz, hassasızdır. [...] Bir de, görüyorum ki, Lübnan kadınlarında cinsî açlık yok, yalnız bir cinsiyet iştihası var. [...] Cinsî açlık derin, büyük aşklarla giderilebilen, ancak bunlarla doyabilen bir halettir. Cinsiyet iştihası ise arzudan, hevesten, me-raktan, yani her gördüğünü ve bulduğunu isteyişten ibaret bir tahassüs hercailiğidir. Bir millet lânyık olduğu hükûmete nail olduğu gibi bir cemiyet de kendi boyu ile mütenasip aşklar yaşayabilir.” (*Çete*, 32 f.) “Fakat, bence, [Lübnan kadınlarının] ekseriyeti sevdalarında çerezcidirler; çeşidi ve çeşniyi severler... Bu deri ve bu şiirsiz koku bana öyle diyor. Hepsine birden taan etmek istemiyorum, belki de içlerinde sevdiklerinin buseleri tesirile memleketlerinin bahçeleri gibi turunç ve mimozaya rayihası neşreden nadide maşukalar vardır. [...] Evet. [...] Sevişme arasında ve seviştikten sonra günlerce menekşe ve gül gibi çiçek kokan maşukalar mevcuttur.” (*Çete*, 33)

Nina’yu bir süre sonra İskenderun kıyılarında GPU’nun elinden kurtarıp Amanos dağlarına kaçırarak Türk çeteci de haz telinden çalmayı bilmektedir. Karşılaşmalarında, “Adana sultanisi fransızca hocası” iken Kuvay-ı Milliye’ye katılmış çeteci Nezih Suad, kod adıyla,

“Kıran da birşeyler hiss(eder): Gözlerinin ne tuhaf menevişleri, cilâlı arabeskleri var. Fakat bir yılan derisi kadar, süslü olmasına rağmen, korkunç, ürpertici... Ağzı, işte o, hiç rasgelmediğim birşey... İçinde serin bir meyva eziliyor gibi imrenme veriyor, yutkunma veriyor. Bakarken tad duyuyorum, rayiha duyuyorum.” (*Çete*, 86) “Uzun süren hırçın bir sevişmeden sonra Kıran, durgun gecenin içinde çok tatlı, baygın, nazlı bir rayiha sezdi; bir şebboy kokusu... [...] Etrafına baktı, arandı, sonra Ninanın saçlarını, ellerini, göğsünü kokladı, ağzını öptü, nefesini içine çekti;

¹⁰ *Memleket Hikâyeleri’nde* cinsellik ve kadın bakış açısı üzerine bir genel bakış için Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 968 ff.

¹¹ Karay, *Çete*, 31.

rayiha ondan, hafifçe terli ve heyecanlı vücudünden geliyor; dağ başında bu parfönü nereden bulduğuna ve nasıl, birdenbire çiçekleşiverip havayı ıtırıştırdığına akıl erdiremedi.” (*Çete*, 104).

Fakat Refik Halid’de haz, sadece *üzerine* yazı yazılan bir içerik değil, aynı zamanda bir yazış biçimidir. Bir söyleşide amacını “Türk okuyucusunu çok değersiz eserlerden kurtarıp biraz daha değerlisini, düşündürerek zevkini terbiye edecek olanını ortaya koymak” olarak açıklayan yazar, dikkate değer bir alçakgönüllülükle, bu duygu eğitimi işini para kazanabilmek için bir vasıta olarak gördüğünü belirtir ve şunu ekler: “Öyle bir vasıta ki bunu istemiyerek değil, büyük bir şevkle ateşle yapıyorum.”¹² Bu şevk ve ateş bir yandan yazılarında hazları anlattığı bölümlerin bolluğunda ve renkliliğinde, bir yandan da konularını seçerken büyük bir iştahla alışılmışın dışına çıkmasında kendini gösterir. İlk sürgününden döndüğünde yayımlanan *Memleket Hikâyeleri*’nde Anadolu’yu anlatışı edebiyat ortamında bir yenilik olarak alınlanır. Bu dönemde yazdığı, İttihatçı kadroyu ve Kuvayı Milliye’yi hicvettiği için *Yüzellilikler* listesine alınarak Türkiye’ye dönüşünün yasaklanmasına yol açan yazıları arasında bulunan *Hülya Bu ya...* başlıklı hikâyesi, Türk edebiyatının belki ilk bilimkurgu metnidir.¹³ Daha sonraki romanlarında ise, kahramanlarını ne kendi gezip gördüğü, ne de başka Türk yazarlarının eserlerinin uğrağı olmuş ülkelerde dolaştırmayı, onlara en cüretlisinden aşk, savaş ve casusluk maceraları yaşıtmayı sevecektir.

Refik Halid’te nasıl ki edebiyatın kendisi için şevk ve ateşle sahiplenilen bir araç olarak beliriyorsa, edebiyatın taşıyıcısı olan dil de sadece araç olarak kalmaz, bu niteliğinin çok ötesinde, yazarın şevk ve ateşle üzerine eğildiği, ayrıntılarını gözlediği, gelişimini izlediği bir olgu olarak ortaya çıkar. Refik Halid dile soyut, felsefi boyutlar taşıyan bir ilgiyle yönelmez. Ayrıca bu ilgi dilin – Türkçülük akımının önderi çağdaşlarının büyük önem verdiği biçimiyle – millet oluşturucu özelliğine de aldırılmaz, dolayısıyla Refik Halid için dilin sadeleştirilmesi, özleştirilmesi gibi bir program sözkonusu değildir. Sadeleşme akımının hedefi olan gündelik dile yönelişi o zaten uygulanmaktadır, üzerine ayrıca fikir yürütüp tartışmayı gerekli görmez.¹⁴ 1938’de Türkiye’ye döndüğünde gündemde olan özleşme akımı

¹² 20. *Asır Mecmuası*’nın 169. sayısından nakleden *TDEA* (1982), 193.

¹³ 1922’de yayımlanan *Hülya Bu ya...* 1939’da başlayan külliyyatın dördüncü cildinde yer almaktadır (Refik Halid [Karay], *Ago Paşanın Hatıratı*, ilâveli ikinci basılış, İstanbul 1939) – Kurdakul ve Oktay Refik Halid’in 1922’de Suriye’ye kaçışını *Aydede* dergisindeki *Kurtuluş Savaşı*’nı hicvettiği yazılara bağlarlarken (Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı*, 304; Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 963), Köroğlu’na göre asıl sebep, Refik Halid’in mütarekeden sonra Avrupa’ya kaçan İttihatçı triyumvira aleyhine yazdığı ağır yergiler ve Mustafa Kemal ile kadrosunun İttihatçı kimliğiyle bu yergileri hoş karşılamayacağı yolundaki endişeleri olmuştur (Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, 410 f.).

¹⁴ I. Dünya Savaşı sırasında yayımlanan bir yazısında, “Muharrirlerden bir arkadaşımız tutturmuş kapı kapı edip ve mütefekkirleri dolaşılıyor, ‘eski debiyat hakkında fikriniz! Yeni lisana dair mütealeiniz?’ kabilinden karın doyuramaz, vücut ısıtmaz, sırta giyilmez sualler soruyor,” diyen yazar bunlar yerine “Ev kadınlarından ... Et mi idareli, balık mı? İktisatlı adamlardan potinlerin altına çivi mi vurmali, kösele mi eklemeli?” gibi sorulara cevap top-

ise ancak zaman zaman alay konusu olarak ilgisini çeker. Renklere, kokulara, tatlarla düşkün bu yazar için dil de, her şeyden önce, yaşanan lezzettir. Refik Halid gerek gazete yazılarında, gerek roman anlatıcısı rolünde, dönemin İstanbul konuşma dilini tadını çıkara çıkara kullanır. Anlatıcısını ve baş kişilerini eğitim görmüş üst tabaka İstanbullu dilinin bütün incelikleriyle donatır, yan kişilerinse geldikleri tabakaya veya yöreye özgü dil özelliklerini duyarlılıkla aktarır. Özellikle *Bugünün Saraylısı*¹⁵ romanında sanki, anlatıcının arkasına gizlenmiş, bütün olayı bir de dil yönünden değerlendiren ve zaman zaman sözü alıp ya bu anlatıcının, ya da romanın baş kişisi Ata'nın ağzından yorumlayan bir üst-dil anlatıcısı var gibidir.

Bugünün Saraylısı'nda dilin ele alınışı konusuna girmeden önce, Refik Halid'in onyıllardan beri okul kitaplarından eksik olmadığı için iyi bilinen ve dili algılayışına ışık tutabilecek bir hikâyesine kısaca değinmek yerinde olur. İkinci sürgün döneminde yazdığı *Eskici*¹⁶ bir Suriye şehrinde geçmektedir. Arapça konuşulan bir ortama düşmek, İstanbullu yetim Hasan için en başta duygusal bir yıkım olmuş, çocuk konuşmayı bırakmıştır. Yıllar süren suskunluğundan kurtulması da gene emosyonel yoldan olacaktır: Bir kunduracının çalışmasını hayran hayran seyrederken içinde bulunduğu ortamı unuttur, adama Türkçe olarak, “Çiviler ağzına batmaz mı senin?” diye sorar. Meğer adam da gurbete düşmüş bir Türktür; dertleşip ağlaşırlar. Dil burada karşımıza bütün işlevselliğinden bağımsız, bireysel kimliğin, duygusal donanımın bir parçası olarak çıkmaktadır: Bireyin ana dili, onun insan olarak varoluşunun temel bir unsurudur ve öyle kendine özgü bir yeri vardır ki, büyükler dünyasının işlevselliğinden bir ölçüde kaçmayı başaran Hasan için yerine bir başkasının – gündelik hayatı götürecektir kadar Arapçanın – konması sözkonusu olmamıştır.

Refik Halid'in dile ilişkin düşünceleri, romanlarında da, eskinin ruhu ile yeninin işlevselliği arasındaki bu gerilimi yansıtır. Gerçi bu gerilim alanı sözünü ettiği her konuyu, maddî kültürü de, toplumsal ilişkileri de, bireysel yönelişleri de kapsamaktadır; fakat Refik Halid her konuda yeniye açık bir tutum takınırken,¹⁷ iş dile gelin-

lamasının daha yerinde olacağını ekler, Refik Halid [Karay], *Sakin Aldanma, İnanma, Kanama*, ilâveli ikinci basılış, İstanbul 19412(?), 20. – 1937'de Halep'te yayınlanan *Dil Bahsi*'nde ise konunun “Dil Encümeni, lûgat, terim, akademi, teori bahsi” olmadığını açıkladıktan sonra, kendi kuşağına “eskiden öğrettikleri arapça ile arapça konuşulan memleketlerdeki lisan farkından ve iyi dil bilmemenin tuhafıklarından” bahsetmeye koyulur, Refik Halid [Karay], *Bir Avcu Saçma*, ikinci basılış, İstanbul 1939, 113-120.

¹⁵ Romanın burada incelenen ikinci baskısının sonuna, 1954'te yayınlanan birinci baskının kısaltılmış, yeni baskınına tam metin olduğu notu düşülmüş. Yukarıda bu romanla ilgili bütün sayfa numaraları bu ikinci baskıya gönderiyor, bkz. Refik Halid Karay, *Bugünün Saraylısı*, ikinci baskı, İstanbul 1965, 234.

¹⁶ Refik Halid [Karay], *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul 1940, 11-15.

¹⁷ Yazar gerek romanlarında, gerek makalelerinde sık sık eskinin zorluklarını yeninin rahatlığıyla karşılaştırır, hatta bu konuya üç dönemin yaşayış tarzını karşılaştırdığı bir kitap ayırır. Modern hayatın gerek yaşayışın maddî temellerine kattığı konfora, gerek insan ilişkilerine getirdiği rahatlığa, “tabiiğe” bir övgü kitabı olan *Üç Nesil, Üç Hayat*'in “Doğum”, “Giyim Kuşam”, “Yolculuk” gibi konular işleyen yirmi beş bölümünden hiçbirisi “Dil” başlığını taşımaz. Öztürkçe ise, kimilerini doğan çocuğuna “Tunğuç” gibi adlar koymaya yönelten gü-

ce, tartışmaya açmadığı, savunmaya gerek görmediği bir tutuculuk sergiler. Yazarlığının başlangıcında katıldığı sadeleşme akımını kalıcı olarak benimsemiştir ve alabildiğine süssüz, rahat anlaşılır ve akıcı bir dille yazmaktadır; ama kullandığı dil, algının kazanımları olan ayrıntılara hakkını veren bir dildir ve yazarın herhangi bir saflık ülküsü adına bu ince aletinden vazgeçmeye niyeti yoktur. Zaten kendini böyle bir seçim karşısında hissetmez bile. Bu nedenle ikinci sürgün dönüğü döneminde artık unutulmuş, Osmanlıca sayılarak gözden düşmeye başlamış birçok eski ve ya Batı dillerinden alınma yeni kelimeyi kullanmakta sakınca görmez. Daha bu tutumuyla bile, Öztürkçe’yi edebiyat dilinin vazgeçilmezi sayan bir edebiyat ortamının dışına düşecek, romanları ciddi eleştirmenlerce dikkate alınmaz olacaktır.¹⁸

Bugünün Saraylısı Refik Halid’in romanları içinde, belki *Bu Bizim Hayatımız* ile beraber, Türkiye’nin Meşrutiyet’ten İkinci Dünya Savaşı sıralarına kadar geçirdiği modernleşme gelişiminin toplum yaşayışındaki izlerini en çarpıcı biçimde sürenlerinden biridir. Romanın baş kişisi, üzerine anlatının odaklandığı kişi olan Ata, Meşrutiyet’ten birkaç yıl önce Mengen’den İstanbul’a, açıcı babasının yanına gelip onun çalıştığı paşa konağında yaşamış ve bu çevrenin zarif kültürünü benimsemiş, ama “Anadolu mizahı” sahibi (30) bir adamdır. İstanbul’un orta halli bir semtinde karısı, oğlu, kızı ve damadıyla bir evde yaşayıp bir ticarethanede ambar memuru olarak kazandığı az parayla – ve çalışan kızının katkısıyla – aileyi geçindirir. Kültürünü aldığı dönemin kibar yaşayışına hatıralarıyla bağlı, ama verdiği hayat mücadelesi içinde gerçekçi olmayı bilen biridir. Ailesinin fertleri ise, gerek anlatıcının, gerek Ata’nın bakış açısından, sıg ve kaba insanlar olarak nitelenir. Günün birinde dayı oğlu Yaşar kızını geçici bir süre için Düzce’den Ata’nın yanına gönderir. Fakat gelen, Ayşe(n), beklenen küçük köylü kızı değil, saraylı annesinin verdiği eğitim ve bu arada zengin olan babasının sağladığı imkânlarla görgüsünü geliştirmiş, zevklerini inceltmiş ve toplumun kaymak tabakasına yükselmeye azmetmiş bir genç kızdır. Onun gelişyle ve getirdiği parayla Ata ve ailesinin yaşayışı değişir. Hele kendisi hep ticaret gezilerinde olan Yaşar’ın Taksim’de bir daire tutmasıyla birlikte, Ata çocukluğunda kenarından tattığı ve incelmış zevkleri dolayısıyla kendisine çok uyan bir zengin hayatı yaşamaya başlar. Artık tek sorun Ayşen’in koca bulmasıdır, çünkü yüksek sosyete hayatına şaşılabacak bir rahatlıkla uymayı başaran ve güzelliğiyle de bu çevreden birçok erkeğin ilgisini çeken Ayşen kendisiyle ilgilenenlerden hiçbirini sevmez: Ata’nın önceleri sezdiği kadarıyla, içinde sevme yeteneği olmayan bir insandır, ya da Ayşen’in kendi itiraf ettiği üzere, “Dayı”sı Ata’ya âşık olmak talihsizliğine uğramıştır. Ayşen bu çıkmazdan kurtuluşu Mısırlı bir zenginle mutsuz bir evli-

lünç bir modadan ibarettir: “Onlara bakmayınız siz... Çocuğun babası Dil Kurumunda âza.”, bkz. Refik Halid [Karay], *Üç Nesil – Üç Hayat*, İstanbul 1943, 11.

¹⁸ Örneğin, Refik Halid adı Nurullah Ataç’ın *Dergilerde* adıyla toplanan yazılarında sadece bir kere, o da Ahmed Haşim’le ilgili olarak geçer. Gerçi yazarın 50’li ve 60’lı yıllar boyunca edebiyat ortamının dışına düşmesine yol açan başka sebepler de vardır (köyden şehre göç, sosyal adalet özlemi gibi yeni içeriklerden uzak kalışı gibi). Fakat dilinin eski sayılması da unutulmuşunu hızlandıran bir faktör olmuştur. Çünkü artık, örneğin *Türk Dili* dergisinde, edebiyat eleştirisinin metinlerdeki Öztürkçe oranına endekslendiği bir dönem sözkonusudur.

liğe kaçışta bulur. Yaşlı dayı için, “körpe yeğenine tutulduğundan ibaret, gizli kalmış, gizlenmesi lâzım ve gizliliği tabîi olan bir gönül faciası” olan bu eski tarz aşk hikâyesi modern bir ölümle, bir trafik kazasıyla biter.

Romanda dile yönelen dikkat daha anlam öncesi düzleminde, dilin ses varlığına ilişkin gözlemlerde kendini belli eder. Hem anlatıcı, hem Ata Ziya Gökalp'in “İstanbul konuşması/En saf, en ince bize” ilkesini içselleştirmiş gibidir. İki de dışarıklı roman kişilerinin şive özelliklerine, eğlendirici oldukları ölçüde, hoşgörülü bakar, hatta insanın bazı durumlarda ana şivesine dönmesini kaçınılmaz bulurlar, ki bu – romanda yorumsuz geçilmekle birlikte – ana dili için tanınan, yukarıda *Eskici* ile ilgili olarak değindiğimiz varoluşsal duygu temeliyle ilgilidir: “Şu kavundan yi biraz; bal gibi...” – Heyecanlandığından şivesini bozmuş, ‘ye’yi ‘yi’ye çevirmişti.” (22) Bir “akıl erdiremem” anında da şöyle der: “Bilmem gayrık. [...] Biz evimize çekilek.” (137).

Bunun dışında şive – ki bununla İstanbul dışı şiveler kastedilir – genel olarak bir “bozukluk”, insanın “dilinin çalması” olarak nitelendirilir. Örneğin Ayşen'in babası, vaktiyle “‘Temiz’ kelimesini ‘temüz’ diye söyle(yen,) hele İstanbul’un elektriklerine şaşarak bir: ‘İşığa bah!’” demesiyle etrafındakileri gülmekten katıltan (32) Yaşar, hâlâ “lisanını düzeltememişti(r); hattâ eskisini de bozmuştu(r)... Bazı bazı cenup havalisi ağız ile konuş(ur)” (71). Oysa “bugünün saraylısı” Ayşen'in şivesi Ata'yı yadırgatmaz: “Taşralılarınkine pek az çalıyordu. Mesele basit: peltekliği Çerkez anasıyla, Çeçen analığı ile temasından. İlk Türkçesini de o kadınlardan öğrendiği için, saray terbiyesinin devamı, tatlıydı. Zaten [Ayşen'in geldiği yer olan] Düzce'de ahali karışık olduğundan öyle dangul dungul konuşulmazdı. Eh, [...] yeni okulların tesiri de inkâr edilemez.” (21)

Bu alıntı yazarın İstanbul Türkçesinin peşinen kabul ettiği üstünlüğünü örtük biçimde temellendirme girişimi olarak görülebilir: Tek tek bütün şivelerden farklı olarak bu alt-dil, Türkçe'nin 1) saray terbiyesi almış, 2) kozmopolit olma derecesinde karışık olduğu için zengin çözümler geliştirmiş, 3) batılılaşma sürecinde çağdaş eğitimle tanışmış bir dalıdır. Anlatıcı da, aşağı yukarı yaşıtı ve alter ego'su Ata Efendi de, yetiştikleri çağın bu etkilerle oluşan Osmanlı İstanbullu Türkçesi'ni özümlemiş kişiler olarak, o devrin geride kalmış konuşma âdetlerini olsun, tek tek isim, kelime ve deyimlerini olsun sık sık, kâh özlemlerle, kâh sadece bir kayboluşu saptarcasına anarlar. Ata, dindar bir tarafına hiç rastlamadığımız halde, Ayşen'in annesinin ölümünden bahsettiği bir pasajda, “biraz cami dersi aldığından, softa ağızıyla ‘gayın’ harfini kalınlaştırarak: Cenab-ı Mevlâ garik-i rahmet eylesin!” der (22). Ata'nın Türkçesi Arapçaya özgü sesleri olduğu gibi bütün bütün ifadeleri de içerir: “Bu kız ulemanın ‘nefs-i emmâre’ dedikleri şâibelerin envaiyle âlûde olmaz. Malûm a, ‘emmâre’ derece derece ağırlaşır; marziyye raziye, mülhime, utmeinne, levvame... Ayşen hepsinden berî olmasa bile hiçbirine şiddetle müptelâ değil.” (23) – “Ata eski tâbirleri sevdiğinden; ‘Ve hellüm cerâ...’ (der) ve mütekaitler de dahil, pastahanede bu tâbirin hangi mânaya geldiğini bilen olmadığına hükmed(er)” (130)

Romanda, olayın geçtiği 1944-1946 yıllarında artık seyrekleşmiş birçok sözün de turnak içine alınarak kullanıldığına ya da hoşsohbet bir öğretmen edasıyla açıklandığına rastlanır. Örneğin, eski konak hayatından sahneler anlatılır: “Ağa, Paşa ile beraber ‘Kapı’ya yani hükûmet dairesine gidip gelen [...] adamdı. [...] ‘Mabeyn’ kapısında [...] konuşmak hakkı da yalnız kendisine verilmişti” (8) Veya: “Birinci Cihan Harbinden hemen önce, dans mânasına geldiği henüz bilinmeyen ‘tango’ bir renkti. [...] Karagöz gazetesi Fransız askerine ‘tangolar’ ve İngilizlerinkine ‘Con Kikirikler’ lakabını takmıştı. [...] Sonradan çıkan ‘bobstil’ ötekiler kadar tutmadı. Fakat ‘naylon’un hayatı uzun süreceğe benzer.” (160)

İstanbul’un kozmopolit dili içinde yabancı kökenli kelimelerin kullanılmasına alışık olan Ata yeni kelimeler karşısında ise seçici bir çekingencilik gösterir. Anlamadığı bir ifadeyle karşılaştığında, kâh “Le’eş mâna?” diye alaylı bir tepki gösterir, kâh mobilya ile ilgili olarak duyduğu “stil” kelimesinde olduğu gibi, sonradan anlamını araştırır. Bunlardan bir kısmını ise kendi söz dağarcığına katmaya çalışır: “Vaktiyle kadın erkeği, erkek te kadını yakından tetkik edip maddî ve manevî kusurlarını göremediğinden dolayı hayal kuvvetine dayanarak – ne diyorlardı şimdi? Bir söz kullanıyorlardı; buldu – ‘ideal’ şekline sokardı.” (s. 47) Veya: “[Ayşen] Fikri alınmadan karar verilemeyen bir kuvvet, günün tâbiriyle bir ‘otorite’ olmuştu.” (69) Yeni duyup benimsediği sözler arasında, bir taksi şoföründen öğrendiği “hacıağalar” (64) gibi Türkçe olanlar da vardır. Ama her durumda, dile duyarlı bir insandır ve kulağına geleni dikkatle kaydeder. “Dayısı oğlunun konuşması Ata’ya Şehir Tiyatrosu Komedi kısmında taklitli bir piyes dinliyormuş tesiri yap(ar)” ve “ikide bir, şaştığı birşeyi söylerken, ‘Aklımın bardağı kırılazadı,’ demesi üzerine anlatıcı sorar: “Bu sözü de nereden çıkarmış? Mengen’de söylenmez.” (73)

Ama yeni sözler, kökenleri ne olursa olsun, Ata’yı önce bir yadırgatır: “‘Köşk’ deriz öylelerine, şimdi ‘villa’ ismini taktılar.” (38) Dildeki yenilikler bazen, Ata’nın zevk olarak bağlı kaldığı kültürde bir bozulmaya eşlik etmektedir: “[Villaların] Kapılarına dışçı, doktor muayenehanesiymiş gibi tabelâlar da koyuyorlar; villâ bilmem ne! Villâ ‘Gel keyfim gel!’ Frenkperestlik, züppelik, görmemişlik, özenti! Bizim köşk otuz odalı idi, tabelâ, plâka, levha asmak kimsenin hatırından geçmemişti.” (38) Yeni kullanımları zaman zaman açık biçimde eleştirir; Ayşen Ata’yı, “‘Park Otel’ deme, dayıcığım, ‘Park Otel’ onun adı,” diye düzelttiğinde, anlatıcı şu yorumu yapma fırsatını bulur: “Ata Efendi yeni terkiplere aleyhtardır; kızın tekrarladığı ihtarlara rağmen bildiği şekilde söyler. Sokak isimlerini de, sonuna edat koymadan yazmaz. Meselâ ‘çeşme sokak’, ‘çeşme sokağı’dır.” (78) Bu eleştiriye nadiren biraz kızgınlık karışır: “Kız bugün – telâffuzunu hiç sevmediği ve elinden gelse çoluğuna çocuğuna yasak edeceği – frenkçe bir sözle anılan o, er-guvan rengi yeni elbisesi içinde hakikaten çiçeğe dönmüştü.” (63)

Ata ve onunla sık sık aynı bakış açısını paylaşan anlatıcı yeni kullanıma girmiş Türkçe kelimelerden “hacıağalar” gibi halk arasında ortaya çıkmış olanları yadırgamazken, günün kültür ortamını belirleyen Öztürkçe akımına karşı yer yer alaycı bir mesafede durur. Kullandığı dil zaten o günün konuşma dili olduğundan özel bir

anlaşılabilirlik çabası içinde değildir. Buna karşılık yeni moda isimleri sevmez: “Rüştü ile kardeşi Serin – Serin’miş adı! – iskemlelere hemen oturmuşlardı.” (42) Yazılarında olduğu gibi bu romanda da, dönemin gündeminde önemli bir yer tutan Öztürkçe tartışmasına girmekten sanki özenle kaçınır ve tek tük mizahî değinmelerle yetinir. Refik Halid özleşmeyi o yılların seçkinlerinin yeni bir özel dil, dolayısıyla yeni bir hitabet üslubu ve manipülasyon aracı yaratma çabası olarak görmüş gibidir, çünkü *Bugünün Saraylısı*’nda ne de olsa şu sözlere rastlarız: “[Birden zengin olan] Damat Atıf’taki değişiklik de başka şekildeydi: Sahte bir terbiye, bir nezaket içinde ‘her şeyin iyisini ben bilirim, benim yaptığım doğrudur, siz de kim oluyorsunuz?’ diyen bir hal. [...] Bir ara siyasî de konuştu; nutuk tecrübeleri yapıyordu ve sesini, edasını cumhurreisinininkine benzetmek için kalınlaştırmağa ve cümlelerin sonuna bir kat’iyet vermek için harfleri tok tok telâffûza çabalıyordu. Yeni kelimeleri de ifratla kullanmağa başlamıştı: / ‘Kesin’ler, ‘yetki’ler, ‘egemenlik’, ‘siyasal’ ... Beğen beğendiğini al!” (154)

Refik Halid’in öbür romanlarında da dili dikkatle gözleyip yorumlayan bir anlatıcı ve kişiler yok değildir. Fakat *Bugünün Saraylısı*’nda bir yandan dil özelliklerine yapılan göndermeler ve dilde kendi kendine olagelen değişikliğin konu edilişindeki bolluk, öte yandan, tam da dile bu kadar duyarlı bir anlatıcının/baş kişinin o dönemde kamuoyunu ilgilendiren birçok konuya (ulaşım, modalar, eğlenceleriyle şehir hayatı, savaş, çok partili döneme geçiş hazırlığı gibi) değinirken güncel dil tartışmalarından uzak duruşu bizi Refik Halid’in dilin bir müdahale konusu olmasını ısrarla reddettiği sonucuna götürecektir. 1951’de yazıldığı belirtilen *Bugünün Saraylısı*’nın 1965 tarihli ikinci baskısında kitabın 1954’teki birinci baskısının kısaltılmış olduğu açıklanıyor. Bu iki versiyon arasındaki bir karşılaştırma Refik Halid’in *Bugünün Saraylısı*’nda dil algısıyla ilgili bölümleri ne ölçüde romanın özüne ait saydığı hakkında belki aydınlatıcı olabilir. Çünkü romanının çekirdek olayından uzaklaşarak eski âdetler, yabancı diyarlar, insan ruhunun gariplikleri gibi konularda sohbete dalmayı seven, hatta belki bu eğiliminin farkında olarak bir yazısında romanını “doldurmak”tan söz eden bir yazar sözkonusudur. Gene de, dil algısının Refik Halid’in bütün yazılarında olduğu gibi elimizdeki romanda da – örneğin köle ticaretinin yasaklanması ve İstanbul zenginlerinin hizmetçi kullanma kültürü üzerine açtığı bir parantezden – daha merkezî bir yere oturduğu açıktır. Refik Halid – mizahî, üslup ustalığı, oluşturduğu dünyadaki canlılık ve ayrıntı zenginliği gibi çekici yanlarından başka – sadece bu dil algısının uyanıklığı açısından da tekrar okunmaya değer bir yazar olarak ilgimizi bekliyor.

